

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات عرب

عنوان پایان نامه:

معناشناسی تاریخی- توصیفی واژه « ضَرَبَ » در قرآن کریم

استاد راهنما

دکتر علی نظری

استاد مشاور

دکتر کبری خسروی

نگارش

معصومه ساعدی

دی ماه ۱۳۹۳

همه ی امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، سمینارها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تقدیر و تشکر

ستایش خدای را که حمدش در میان آفریدگان بر سر زبان هاست، و عظمتش متعالی است. وی را سپاس می گویم به سبب نعمت های دمام و بخشش های بزرگش؛ خدایی که بردباریش بسیار است و می_بخشاید، در آنچه داوری نماید، و بر آن چه گذشته و می گذرد آگاه است. پدیدآورنده ی موجودات است به علم خود، و آفریننده ی آن هاست به حکمت خویش.

سپاس نثار پدر و مادر دلسوز و مهربانم، و همسر بسیار خوبم و فرزند فهیمم که با دعاها و پیگیری_ها و همکاری های آنهاست که میتوانم سختی ها را با آرامش بیشتری تحمل نمایم.

سپاس من تقدیم استاد فرهیخته و دانشمند جناب آقای دکتر علی نظری به خاطر راهنمایی ها و موضعگیریهای مسئولانه و راهگشای ایشان و همچنین ارائه دانش بیکران خود به شاگردشان، توفیق روز افزون ایشان را از خداوند رحمان خواستارم.

سپاس از استاد عزیزم سرکار خانم دکتر کبری خسروی به خاطر مشاوره ها و پیگیریهای دلسوزانه_شان در طول نگارش این پایان نامه، پیروزی و موفقیت ایشان آرزوی من است.

و سپاس از جناب آقای دکتر حسین چراغی وش که داوری این پژوهش را قبول نمودند و با دقت نظر و حسن نیت خود، مرا در تکمیل این اثر قرآنی یاری دادند.

تقدیم

* تقدیم به خاتم الأنبياء محمد مصطفی (ص) و تمام کسانی که سرشت پاکشان در جستجوی حق و حقیقت است کسانی که در سایه سار قرآن راه خود را یافتند و می یابند...

* تقدیم به خانواده دلسوزم ، معلمان روشن ضمیرم و دوستان روشن اندیشم بویژه همسر و فرزند

عزیزم...

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
و.....	چکیده
ز.....	مقدمه
ی.....	۱- کلیات تحقیق
ی.....	۱-۱ بیان مسأله:
ی.....	۲-۱ سوالات تحقیق
ی.....	۳-۱ فرضیات تحقیق:
ی.....	۴-۱ پیشینه موضوع و سوابق مربوط:
ک.....	۵-۱ ضرورت ها و اهداف تحقیق:
ک.....	۶-۱ روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات:
ک.....	۷-۱ روش و ابزار گردآوری اطلاعات:
۱.....	فصل اول.....
۱.....	کلیات، تعاریف و مفاهیم.....
۲.....	۱- گستره معناشناسی.....
۲.....	۱-۱ انواع معنا.....
۵.....	۲-۱ معناشناختی همزمان و زمانگذر.....
۸.....	۳-۱ شمول معنایی.....
۹.....	۴-۱ هم معنایی (ترادف).....
۱۰.....	۵-۱ هم آوا- هم نویسی.....
۱۰.....	۶-۱ چند معنایی.....

- ۱-۷ تقابل معنایی ۱۱
- ۱-۸ تباین معنایی ۱۱
- ۱-۹ جانشینی ۱۱
- ۱-۱۰ همنشینی: ۱۲
- ۱-۱۱ نشاننداری و بی نشانی: ۱۳
- ۱-۱۲ حوزه های معنایی ۱۴
- فصل دوم ۱۵
- معناشناسی تاریخی واژه ضرب در قرآن کریم ۱۵
- ۲-۱ معنای قاموسی واژه ی ضرب ۱۶
- ۲-۲ معنای ضرب در عصر جاهلی ۱۶
- ۲-۳ نتیجه گیری معناشناسی تاریخی ۲۰
- فصل سوم ۲۱
- معناشناسی توصیفی واژه ضرب در قرآن کریم ۲۱
- ۳-۱ معنای ضرب در لغت نامه قاموس قرآن: ۲۲
- ۳-۲ معنای ضرب در لسان العرب ۲۳
- ۳-۳ معانی مشترک ضرب در کتب لغت اصیل ۲۶
- ۳-۴ معانی متمایز واژه ضرب در کتب لغت اصیل ۲۶
- ۳-۵ انعکاس وجوه واژه ضرب در دانشنامه های الأشباه و النظائر ۲۸
- ۳-۶ وجوه واژه ضرب از نظر زبان شناسان معروف ۳۰
- فصل چهارم ۳۹

۴۰.....	۴- روابط معنایی واژه ضرب در قرآن کریم
۴۰.....	۴-۱ ترادف از منظر زبانشناسی و کتب الاشباه و النظائر
۴۰.....	۴-۲ انواع ترادف در قرآن
۴۲.....	۴-۳ بررسی واژه ضرب در محور ترادف و جانشینی
۵۹.....	۴-۴ تشریح معانی ضرب در آیات قرآن کریم با تفسیر و شأن نزول
۹۸.....	نتیجه گیری
۱۰۰.....	فهرست آیات واژه ضرب در قرآن کریم
۱۰۴.....	منابع

چکیده

معناشناسی از جمله علمی است که به شناخت دقیق واژگان و کشف معانی نهفته ی آن ها در متون مختلف می پردازد این دانش در اواسط قرن ۱۹ پا به عرصه گذاشت ظاهراً ماکس مولر و میشل بریال از جمله واضعان این دانش بودند معناشناسی هر واژه ای با در نظر گرفتن روابط مفهومی میان واژگان آن متن به دست می آید فرهنگ لغت ها فقط بخش جزئی و منفکی از معنی واژگان را در اختیار پژوهشگران قرار می دهند در نتیجه برای بررسی معنای دقیق واژه مورد نظر (مثلاً ضرب) در قرآن کریم و روابط معناشناختی آن و تبیین جایگاه آن در آیات مختلف به این پژوهش روی آوردیم پژوهش حاضر درصدد است از طریق شناسایی کاربرد تاریخی و توصیفی واژه ضَرَب، تطور و توسعه معنایی این واژه را پیش از اسلام و پس از آن تعقیب کند تا به درک هر چه بهتر مفهوم آن نائل آید لذا با اهتمام به کاربردهای «ضَرَب» با توجه به بافت آیه، سیاق آیات قبل از آیه ی مورد نظر و فضای آیاتی که بعد از آن آیه قرار می گیرند و سایر عناصر تشکیل دهنده همچون واژگان متقاربه المعنی، وجوه آن را مشخص کند که نهایتاً به کشف اصول کلی حاکم بر معانی آیات نه تنها مراد ظاهری آیات، با روش توصیفی - تحلیلی دست یابد. واژه ضرب یکی از واژه های قرآنی است که ۵۷ بار به آن اشاره شده است درک معانی مختلف آن منوط به بافتی است که در آن لحاظ شده است. حاصل بررسی و تحلیل معناشناسی در این پژوهش نشان داد که سیر معنایی این واژه با توجه به بافت معنایی آیات قرآن، معانی متعددی چون زدن، سفرکردن (به قصد تجارت یا جهاد و جنگ)، پایکوبی، رویگردانی، مَثَل زدن برای بیان و توصیف و... دارد همچنین همه روابط معنایی بررسی شدند از جمله رابطه ترادف این واژه با کلماتی مانند وکز، اقتتال و ... و همنشینی آن با ترکیب ضرب...مثلاً یا ضرب فی الأرض و سایر روابط مورد بررسی قرار گرفت که همه این ها تأثیر شگرفی در مشخص کردن معنای آیات داشت.

کلید واژه ها: قرآن کریم، معناشناسی تاریخی - توصیفی، ضَرَب

همان طور که می دانیم قرآن کریم این منبع لایزال الهی، عالی_ترین معارف و حیانی را در خود جای داده است. لذا فهم صحیح آن نیازمند مطالعه و تحقیقات خاص خود می باشد. در سال های اخیر هم تلاش های عمیقی در ابعاد گوناگون در این زمینه صورت گرفته است از آن جا که قرآن کریم اعجاز خداوند متعال است، همه تعابیر آن هم از حکمت وی ناشی می شود و بی علت بکار نگرفته شده اند در نتیجه باید با دقت در تعابیر و مفاهیم این کتاب آسمانی، راهی به سوی اقیانوس معارف نهفته در آن به روی تشنگان معرفت باز کرد ما با بهره گیری از ابزار و دانشهای جدید در این وادی به نوعی تدبر روشمند در آیات این کتاب آسمانی دست می یابیم که به نوبه خود حائز اهمیت است.

اکنون برای آشنایی با عرف معناشناسان و اصول کاری آن ها در حد نیاز به این دانش می پردازیم:
 «از دیر باز فلاسفه، منطقیون و زبان شناسان به مطالعه معنی توجه داشته اند به همین دلیل در سنت مطالعه معنی می توان معنی شناسی را به سه شاخه عمده تقسیم کرد:

- ۱- معنی شناسی فلسفی که بخشی از مطالعه فلسفی زبان را تشکیل می دهد
- ۲- معنی شناسی منطقی که بخشی از منطق ریاضی است که در آن سعی بر آن است تا با توجه به موقعیت جهان خارج، صحت و سقم جملات زبان تعیین شود.
- ۳- معنی شناسی زبانی، که مد نظر ما است و برای نخستین بار از سوی «بريال» معرفی شد در معنی شناسی زبانی، توجه معطوف به خود زبان است و معنی شناسی با مطالعه ی معنی به دنبال کشف چگونگی عملکرد ذهن انسان در درک معنی از طریق زبان است و در اصل باز نموده های ذهن آدمی را باز می کاود» (صفوی، ۱۳۸۷: ۲۸)

اکنون جالب است به انواع تعاریف و مصادیق معناشناسی از دیدگاه صاحب نظران این علم پردازیم:
 معنی شناسی اصطلاحی است برای اشاره به شاخه مطالعه معنی عناصر زبانی، در این میان، مطالعه شرایط حقیقی جملات و عبارات زبانی در کانون توجه قرار می گیرد در حالی که نشانه شناسی به طور کلی تمامی انواع نشانه ها و گونه های مختلف کاربرد آنها را مورد مطالعه قرار می دهد. (بورشه، ۱۳۷۷: ۱۹۹) معنی شناسی زبانی بخشی از دانش زبان شناسی به شمار می رود که معنی واژه ها، جملات و متون را مورد تحلیل قرار می دهد و از دیدگاههای مختلف به شکلی نظام مند مطرح می سازد زمینه پیدایش معنی شناسی زبانی را می توان در واژه شناسی، ریشه شناسی و فن سخنوری یافت. (همان: ۲۱۲) ایزوتسو هم در این مورد اینگونه نوشته است «معنی شناسی، تحقیق و مطالعه تحقیقی درباره کلمات کلیدی زبان است به منظور آن که سرانجام جهان بینی قومی

شناخته شود که آن زبان را نه تنها همچون وسیله سخن گفتن و اندیشیدن، بلکه مهمتر از آن همچون وسیله ای برای تصور کردن و تفسیر کردن جهانی که آن قوم را احاطه کرده است به کار می برد معنی شناسی یعنی علم تحقیق در ماهیت و ساخت جهان بینی یک ملت در فلان دوره خاص از تاریخ آن، که به وسیله تحلیل روش شناختی مفاهیم و تصورات فرهنگی عمده ای که آن ملت برای خود فراهم آورده و در کلمات کلیدی زبان آن ملت تبلور پیدا کرده بوده است، صورت می گیرد. (ایزو، ۱۳۶۱: ۴) معنی شناسی با نشانه شناسی، زبان شناسی و کاربرد شناسی در ارتباط است می توان معنی شناسی را مطالعه انتقال معنی از طریق زبان دانست اما در این میان دانش عامی نیز وجود دارد که معنی شناسی تنها بخشی از آن را تشکیل می دهد این دانش همان نشانه شناسی است که برای اولین بار توسط فردینان دو سوسور معرفی شد نشانه شناسی کلاً دانش درک معنی است و مسلماً معنی زبانی، بخش کوچکی از آن را شامل می شود بسیاری از زبان شناسان الگویی را برای زبان شناسی معرفی می کنند که در یک سر آن آوا شناسی و در سر دیگر آن معنی شناسی قرار دارد گاه نیز به صورت ساده انگاشته، الگویی را برای دستور در نظر می گیرند که از ۳ بخش واج شناسی، نحو و معنی شناسی تشکیل شده است. (صفوی، ۱۳۸۷: ۳۶-۳۴)

نخستین بار چارلز موریس و پس از او رودلف کارناب به وجود دانشی به نام کاربرد شناسی قایل شده اند به اعتقاد کارناب، کاربردشناسی مطالعه ی معنی با توجه به گوینده و شنونده است و معنی شناسی مطالعه معنی مستقل از گوینده و شنونده به حساب می آید. (صفوی، ۱۳۸۳: ۴۲) و اما در تعریف اصطلاح جدید تر که معنی شناسی شناختی است، آمده: «معنی شناسی شناختی با رابطه تجربه و دستگاه مفهومی و ساختار معنایی کد گذاری شده در زبان سر و کار دارد به عبارت دیگر، محققان در این زمینه رابطه ساختار مفهومی (بازنمایی معرفت) با مفهوم سازی را بررسی می کنند معناشناسان شناختی، زبان را آیینی ای می دانند که در آن شناخت آدمی انعکاس می یابد از این رو، آنها با مدل سازی ذهن، تا آنجا که با معناشناسی ارتباط دارد، سر و کار دارند» (قائمى نیا، ۱۳۹۰: ۶۶۱) نظریه تلفیق مفهومی از ترکیب نظریه فضاهاى ذهنی و استعاره مفهومی به دست آمده است این نظریه نگاهی جامع، نسبت به همه پدیده ها و تعبیرهای زبانی گوناگون به دست می دهد در تلفیق، معنایی نو پیدا می شود که با معنای عنصرهای تشکیل دهنده تفاوت دارد و همواره چیزی بیشتر از مجموع آنها را در بر دارد. (همان: ۵۶۵)

حال در خصوص مسائل این پایان نامه باید اشاره کرد در این پژوهش که با روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفت تا حد امکان از تفاسیر و کتب لغت اصیلی استفاده شد بخصوص تفسیر گران مایه المیزان، برخی کتب هم با وجود تلاش بسیار یافت نشد به عنوان نمونه کتاب الأَشْبَاهِ هَارُونِ یا ثَعَالِبِی و ... همچنین از جمله

مشکلاتی که با آن مواجه شدم گردآوری اطلاعات که زمان بر بود و نیز تحلیل و دسته بندی و بررسی روابط معنایی آن، چرا که کار قرآنی حساس است و نیاز به طمأنینه و پخته شدن و تفکر بسیار دارد و انرژی فراوانی می طلبد که با توفیق و لطف خداوند تا بدین مرحله رسید

یکی از کلماتی که گاهی در زندگی انسان ها بکار می رود و در نگاه نخست حس خشونت را به ذهن انسان متبادر می کند واژه «ضرب» است که خداوند متعال در قرآن کریم در موقعیتهای گوناگون آن را استفاده کرده است در این میان به این نکته رسیدیم که الفاظ در سیاق آیات انتقال دهنده پیامی هستند که با تمامی متعلقات متن از مفهوم گرفته تا بحث شکل و ظاهری هماهنگ می باشند و این فضای حاکم بر سوره ها و آیات تغییراتی در بار معنایی آنها ایجاد کرده است و به اصطلاح خاص دانش معنانشناسی، تحت تأثیر بافت و سیاق متن قرار گرفته اند حال با این مقدمات باید گفت: برای درک مفهوم واژه هایی همچون واژه ضرب، باید تمامی واژه های همنشینی که آن را در بر گرفته در نظر گرفت و با بررسی تک تک کاربرد موارد آن، و یافتن مؤلفه های مشترک معنایی میان آن ها، به معانی و رموز آن دست یافت و سپس به تعیین جانشین و مترادف های ضرب که با تعیین آن ها و بررسی مفاهیم آن، مؤلفه های دیگر معنایی نیز حاصل می شود پرداخت، بدین صورت دقت تعیین معنایی این واژه افزایش می یابد. این پژوهش متشکل از سه فصل می باشد فصل اول به دیدگاه معنانشناسان و اصطلاحات آنها پرداخته است فصل دوم معنی شناسی تاریخی است که در آن اشعار عصر جاهلی مربوط به واژه ضرب بررسی شده است فصل سوم معنانشناسی توصیفی است که به دلیل بسط مطلب و اطاله آن، خود شامل دو فصل شده است فصل اول آن مربوط به وجوه ضرب از نظر صاحبان اشباه و نظائر و معانی آن در کتب لغت می باشد و فصل بعدی روابط معنایی این واژه را مورد تحلیل قرار می دهد در این راستا در ترجمه همه آیات از ترجمه استاد آیت الله ناصر مکارم شیرازی استفاده شده است.

۱- کلیات تحقیق

۱-۱ بیان مسأله:

دانش معناشناسی و وجوه قرآن از شاخه های علم تفسیر قرآن است و بیانگر آن است که برخی کلمات قرآن در جاهای مختلف معانی متفاوتی دارند، حال برآنیم با کمک این دانش به پژوهش در خصوص معانی واژه ضرب در قرآن کریم پردازیم این واژه با مشتقاتش ۵۷ بار در قرآن کریم بکار رفته است طبق بررسی های مقدماتی این واژه معانی گوناگونی در بافت های متفاوت آیات و نیز با حروف جر دارد از جمله: زدن با دست یا زدن چیزی به چیزی، راه رفتن، حتمی شدن کاری، خواب رفتن، مثال زدن، اعراض و رویگردانی و...

۱-۲ سوالات تحقیق: (شامل سوال اصلی و سوالات فرعی)

۱. سوال اصلی: وجوه معانی «ضرب» در قرآن کریم چه مواردی می باشد؟

۲. سوال فرعی: عوامل اثرگذار در بافت معنایی واژه ضرب در قرآن کریم چیست؟

۱-۳ فرضیات تحقیق: (فرضیه اصلی و فرضیات جنبی یا جانمایی)

فرضیه اصلی:

۱. با توجه به علم معناشناسی، واژه ضرب در آیات مختلف معانی متفاوتی دارد از جمله: زدن، پایکوبی، راه رفتن، اعراض و رویگردانی و....

۲. فرضیه فرعی:

بافت زبانی و تاریخی یا شأن نزول از عوامل اثرگذار در تشخیص وجوه معانی واژه ضرب در قرآن کریم می باشد و روی هم رفته این عوامل یک شبکه در هم تنیده و نظام بهم پیوسته را تشکیل می دهند بطوری که با جابجایی یا تغییر یک کلمه این نظام هماهنگ مختل می شود

۱-۴ پیشینه موضوع و سوابق مربوط: (بیان مختصر تحقیق، نتایج به دست آمده و نظرات علمی رایج موجود درباره موضوع رساله)

مقاله ای تحت عنوان (بررسی تاریخی جایگاه زن در جاهلیت و قرآن با توجه به واژه ضرب) توسط «دکتر علی معموری و زهرا خوش سخن مظفر» در پژوهشنامه علوم و معارف قرآن کریم سال اول شماره ۶ بهار ۸۹ نگاشته شده که در آن فقط به بررسی واژه ضرب در سوره نساء/ ۳۴ پرداخته است که در خصوص آن در ذیل پژوهش سخن به میان آمده است همچنین عبد الرؤف سبحانی سیب، در رساله خود در دانشگاه قم موضوع «ضرب المثل در قرآن کریم و پاره ای از معادل های آن در زبان بلوچی» را بررسی کرده (زیرا لفظ ضرب در

بیشتر آیات در زمینه مثال زدن و توصیف کردن موقعیت و مطلبی استفاده شده است) که این دو اثر معناشناسی نیستند. برای واژه ضرب، دانشمندان آن در کتب الأشباه و النظائر، همچون مقاتل بن سلیمان ۵ وجه، ابن جوزی ۳ وجه، دامغانی ۴ وجه، ثعالبی ۳ وجه را ذکر کرده اند که همگی با این پایان نامه یعنی «معناشناسی تاریخی - توصیفی واژه ضرب در قرآن کریم» تفاوت زیادی دارند.

۱-۵ ضرورت ها و اهداف تحقیق:

پژوهش پیرامون قرآن کریم و معارف آن و تفسیر و تبیین آیات الهی بسیار حائز اهمیت است چرا که قرآن کریم آیین زندگی و انسان ساز است از این رو کاوش در این منبع نور برای کشف لایه های پنهان و آشنایی با مبانی ناب آن، امری بایسته است در نتیجه برای پرده برداشتن از این دریای ژرف معرفت به معناشناسی (واژه ضرب) در قرآن کریم روی آوردم.

۱-۶ روش تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده ها و اطلاعات: سازماندهی پیشنهادی تحقیق: روش

توصیفی - تحلیلی

۱-۷ روش و ابزار گردآوری اطلاعات: (میدانی، کتابخانه ای، ...) و (پرسشنامه، مصاحبه، مشاهده،

آزمون، فیش و...): کتابخانه ای، گردآوری اطلاعات و فیش برداری

ابتدا به صورت کتابخانه ای تمامی اطلاعات مختص به معناشناسی را از منابع مختلف و مربوطه استخراج و سپس آیات مربوط به واژه ضرب را بر حسب مراحل اصول معناشناسی، فیش برداری نموده و مورد تجزیه و تحلیل قرار دادیم.

فصل اول

کلیات، تعاریف و مفاهیم

۱- گستره معناشناسی

معناشناسی را چنین تعریف کرده اند: بررسی معنا، دانشی که به بررسی معنا می پردازد، شاخه ای از دانش زبان شناسی است که به نظریه معنا می پردازد یا شاخه ای که بررسی شرایط لازم در رمز می پردازد تا قادر بر حمل معنا باشد. (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۱۹) معناشناسی با زبان شناسی، نشانه شناسی، و دانش های دیگر چون فلسفه و منطق و... در ارتباط است از نظر لیچ (leech) معناشناسی نقطه برخورد انواع اندیشه ها و روشهایی همچون فلسفه، روان شناسی و زبان شناسی است هر چند که رویکرد هر یک به سبب اختلاف نقطه شروع، متفاوت است. (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۲۳)

در بحث از انواع معنا دیدگاه دو پژوهشگر این عرصه مورد توجه و مقایسه قرار گرفته است که به نوعی با هم در ارتباط مفهومی بودند که در ذیل آشکار می شود:

۱-۱ انواع معنا

علی رغم اختلاف معناشناسان در حصر انواع معنا پنج نوع معنا وجود دارند که عبارتند از:

۱- معنای اصلی یا مرکزی، گاهی هم معنای تصویری، مفهومی یا ادراکی نامیده می شود این معنا همان عامل اصلی ارتباط زبانی و نماینده حقیقی کارکرد اصلی زبان یعنی تفاهم و انتقال اندیشه ها است «نایدا» این نوع از معنا را معنای پیوسته به واحد قاموسی تعریف کرده است آن گاه که در کمترین بافت؛ یعنی مفرد می آید. (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۴۲)

*- این معنا معادل معنای مرکزی یا اصلی که دیگر معانی شعاعی از بسط و توسعه آن پیدا شده اند، می باشد. (قائمی نیا، ۱۳۹۰: ۳۱۴)

۲- معنای اضافی یا عرضی (ثانوی یا تضمینی): معنایی که لفظ از طریق آنچه که در کنار معنای تصویری خالص به آن اشاره دارد، صاحب می شود این نوع معنا، زائد بر معنای اصلی است و صفت ثابت و فراگیر آن نیست بلکه با تغییر فرهنگ یا زمان و یا تجربه تغییر می یابد مثلاً کلمه یهودی، در معنای اصلی یعنی شخصی که وابسته به دین یهود باشد را در نظر بگیرید ملاحظه می شود که دارای معنای اضافی در ذهن مردم است و در طمع، بخل، مکر و حيله تجلی می یابد.

*- این معنا معادل معنای شعاعی است که از توسعه (حقیقی یا مجازی) معنای مرکزی به دست می آیند. (قائمی نیا، ۱۳۹۰: ۳۱۴)

۳- معنای سبکی: نوعی از معنا است که پاره ای از زبان را با توجه به شرایط اجتماعی سخنگویان و منطقه جغرافیایی وابسته به آن را در بر می گیرد چنان که از سطوح دیگری چون تخصص، میزان رابطه، بین گوینده و شنونده، رتبه زبان به کار گرفته شده (ادبی، رسمی، عامیانه، مبتذل...) نوع زبان (شعر، نثر، حقوق و...) و واسطه (حدیث، خطابه، نوشتار و...) پرده بر می دارد مثلاً دو کلمه Father و Daddy در معنای اصلی با هم یکی هستند اما دومی کاربردش در سطح یک شخص بسیار صمیمی است. به ندرت دو کلمه را می توان یافت که در معنای اصلی و سبکی با هم تطابق داشته باشند این امر برخی از زبان شناسان را واداشت که بگویند «ترادف حقیقی وجود ندارد»

۴- معنای روانی: اشاره دارد به دلالت‌های یک لفظ در نزد فرد، بنابراین یک معنای فردی - شخصی است و در نتیجه یک معنای مقید، در رابطه با یک سخنگوست و به عمومی بودن و تداول میان همه افراد متمایز نیست این معنا به وضوح در سخنان معمولی افراد و نوشته های ادبا و شعر شاعران ظاهر می شود به گونه ای که معنای شخصی - روانی را به صورت واضح و قوی در برابر الفاظ و مفاهیم متضاد منعکس می کند.

*- این دو معنا (سبکی و روانی) معادل معنای پویا است هنگامی که تعبیری، موقعیتی پویا را نشان می دهد در واقع معنای آن پویایی دارد. (قائمی نیا، ۱۳۹۰: ۳۱۴)

۵- معنای ارجاعی: نوعی از معناست که به کلمه هایی با قدرت خاص بر الهام، با توجه به شفاف بودن آن وابسته است «اولمان» تأثیر این نوع از معنا را در سه مورد محدود کرده است:

۱- تأثیر آوایی که شامل تأثیر مستقیم و غیر مستقیم است.

تأثیر مستقیم: هر گاه کلمه به برخی از آواها یا سروصدایی که ترکیب آوایی اسم، به آن شبیه است دلالت کند این نوع را آوای ابتدایی گویند مثل کلمه هایی مانند صلیل (برای شمشیرها) مواء (برای گریه) خریر (برای آب) در عربی و...

تأثیر غیر مستقیم که آوای ثانوی نام دارد مانند ارزش رمزی کسره که در ذهن مردم به کوچکی یا اشیای کوچک ارتباط دارد

۲- تأثیر صرفی: که به کلمه های مرکبی مثل صهصلق (در عربی) از سهل و صلق و بحر (برای شخص یا چیز کوتاه) از بتر و حتر مربوط می شود.

۳- تأثیر معنایی: که به کلمه های مجازی یا بر مجاز بنا شده و یا هر صورت کلامی بیانی مربوط می شود. (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۴۲)

شعاعیت معنا نشان می دهد که چگونه دستگاه محدودی از واژه ها می تواند موارد جدید و کاربردهای جدید نا محدود را زیر پوشش خود قرار دهند در زبان شناسی شناختی، مدل شعاعیت معنا پذیرفته شده است که بر طبق آن، معانی متفاوت یک واژه شبکه ای شعاعی را تشکیل می دهند در این شبکه، یک معنای مرکزی و دیگر معانی، نقاط پیرامونی را فراهم می آورند. (قائمی نیا، ۱۳۹۰: ۴۰۳) ادعای اصلی شعاعیت معنا این است که معنای یک واژه چیزی ثابت و انعطاف ناپذیر نیست که هیچ گونه تغییر و تحولی در آن راه نداشته باشد قیودی که در معنای یک واژه مشاهده می شود کشسان هستند و با این کشسانی کاربرد آن را در موارد جدید امکان پذیر می سازد. (همان: ۳۱۴)

فلذا تقسیم بندی معنا به (مرکزی، شعاعی، ثابت، پویا و مجرد) و تعبیر آن به شبکه شعاعی یا شعاعیت معنا، تا حدودی شبیه تقسیم بندی موارد فوق الذکر در انواع معنا بود.

معنی شناسان برای مطالعه معنی به وجود سه سطح قایل شده اند این سه سطح بر حسب ملموس بودن، انتزاعی بودن، و انتزاعی تر بودنشان به ترتیب پاره گفتار، جمله و گزاره نامیده شده اند سطح مطلوب برای بررسی معنی در محدوده ی معنی شناسی همان جمله است زیرا به درون زبان محدود می شود و اجتماعی است. (صفوی، ۱۳۸۷: ۴۷) اکنون نگرش تحلیل معنایی دو شاخه را تحت پوشش قرار می دهد:

الف) یکی به بیان معانی واژگان توجه دارد وقتی که واحد های زبانی به مثابه رمز پدیده های خارج از دایره زبانی کار می کنند و یا آن گاه که روابط، برخی از حقایق مشخص در واقعیت را شکل می دهند برخی آن را معانی قاموسی نام نهاده اند

ب) دیگر اینکه به بیان معانی جمله ها و عبارتها یا روابط بین واحدهای زبانی مثل تکواژها، واژگان و جمله ها توجه دارد؛ آن گاه که عناصر زبانی، نقش رمزهای روابط بین دیگر عناصر زبانی را ایفا می کنند برخی آن را «معانی دستوری» نام نهاده اند. (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۱۶) به اعتقاد زبان شناسان شناختی، معانی واژه ها در جمله ها و نحوه استعمال آنها به ادراک حسی و مقوله بندی ما از جهان بستگی دارد تجربه جهان هم در سرشت زبان و مقولات ما انعکاس می یابد. (قائمی نیا، ۱۳۹۰: ۳۰۳) اهمیت معناشناسی واژگان در مطالعات قرآنی روشن است یکی از نکاتی که در معناشناسی قرآن باید به آن توجه کرد این است که مفسر با واژه های بسیاری روبرو می شود که در ظاهر هم معنا به نظر می آیند، همچنین او در مواردی با کاربردهای بسیار مختلف یک واژه روبرو می شود و گمان می برد همه آنها یک معنا را افاده می کنند در چنین مواردی این پرسش مطرح می شود که این واژه ها از لحاظ معنایی چه ارتباطی با هم دارند؟ برخی همه آنها را هم معنا بدانند و برخی قایل شوند که اصلاً مترادف معنایی در قرآن وجود ندارد و در هر موردی واژه معنایی کاملاً متفاوت دارد. (همان: ۳۰۹)

به همین دلیل برای مخاطبان این فکر بوجود می آید که مفاهیم و الگوهای معنایی و زبانی همگی در پی باز نمودن موضوع پیچیده معنا می باشند و ما با آشنایی با نقطه نظرات ارزشمند و هماهنگ این عالمان معناشناس، سعی در ورود به دنیای تازه و شگفت، داریم و آنچه در این میان اهمیت دارد فهم و شناخت ابعاد معنا و چگونگی انتقال آن از گوینده به مخاطب است.

۱-۲ معناشناختی همزمان و زمانگذر

منظور و مراد از معناشناسی در زمانی یا زمان گذر توجه بر جنبه تاریخی و معناشناسی همزمانی تأکید بر جنبه توصیفی آن، می باشد. «یکی از نکات مهم که زبان شناسان شناختی بر آن تأکید دارند، تغییر معنا است معنا پدیده ای ثابت و بدون تغییر نیست باید دو نوع تغییر معنا را از هم جدا کرد نخست، تغییر معنا به طور تدریجی و در طول دوره ای از زمان، مانند تغییری که در معنای یک واژه در طول یک زمان رخ می دهد و دیگر تغییر معنای واژه در ترکیب های مختلف زبانی در یک دوره یا زمان خاص» (قائم نیا، ۱۳۹۰: ۳۰۹) بنابراین نوع نخست مربوط به معناشناسی تاریخی و دومی مربوط به معناشناسی توصیفی که عمده کار ما در این پژوهش است، می باشد.

مطالعه و پژوهش در یک مسئله از دو یا چند زاویه متفاوت ولی دارای ارتباط نزدیک با یکدیگر، سبب به دست آوردن دیدی ژرفتر و جامعتر درباره آن مسئله می شود. (ایزوتسو، ۱۳۶۱: ۳۸) واژگان از لحاظ زمانگذر، بسته ای از کلمات است که هر یک از آن ها مستقل از دیگران به روش خاص خود رشد می کند و تغییر می پذیرد (همان: ۳۹) واژگان قرآن یک میدان وسیع معنی شناختی است، و از این لحاظ یک مجموعه سازماندار و یک نظام و دستگاه خودبسنده از کلمات است که در آن همه کلمه ها، از هر منبعی که گرفته شده باشند یکدیگر را تکامل و تمامیت بخشیده و تفسیر و تعبیر منظم تازه ای پیدا کرده اند. (همان: ۴۴).

همانطور که اشاراتی شد «در ابتدای امر معناشناسی، پژوهش ها منحصر به جنبه تاریخی و اشتقاقی واژگان بود یعنی این که یک کلمه از نظر صورت و معنا با کلمات همانند آن مقایسه می شد تا بتوان آن ها را به یک ریشه و اصل واحدی ارجاع داد که از آن شاخه های متعددی در یک یا چند زبان منشعب شده است در سال های اخیر زبان شناسان به بررسی عوامل خارجی تأثیرگذار در واژگان، هم چون عوامل انسانی، اجتماعی و روانشناختی و غیره پرداخته اند و درباره عوامل محدود کننده معنای پاره ای واژگان و عوامل توسعه دهنده ی معنای پاره ای دیگر از واژگان و علت های تحول معنایی واژگان از یک حوزه به حوزه ی دیگر پژوهش هایی

انجام داده اند و همه این موارد را به علت ها و عواملی نسبت داده اند که در تاریخ ملت ها به وقوع پیوسته است و به چنین تغییر و تحولی انجامیده است» (الصالح، ۱۳۹۰: ۳۰)

در اینجا یکی از پژوهشگران قرآنی روشهای معاشناسی را در هفت مرحله بیان کرده اند که نگارنده در طی این تحقیق با آن روبرو شده، حال، برای آشنایی با آن بخشهای مهم را انتخاب و ذکر می نمایم:

۱- تحلیل ساختاری ۲- اتیمولوژی و فیلولوژی ۳- بررسی سیاق نص ۴- زمینه شناسی و بررسی سیاق موقعیت ۵- بررسی سنت های تفسیری ۶- ایماژ شناسی تعاملی ۷- ایماژ شناسی تطبیقی.

۱- تحلیل ساختاری: صرف و نحو و مراجعه به کتاب های اعراب، بخشی از فرآیند تحلیل ساختاری است در ترجمه متون عربی توجه به سیاق متن ضروری است مثلاً در ترجمه ی فعل ماضی بعد از قد، حداقل پنج حالت متصور است فعل ماضی بعد از قد ممکن است ماضی ساده، ماضی نقلی، ماضی بعید مضارع یا مستقبل باشد مانند: «قد قامت الصلاة»: به زودی نماز برپا خواهد شد «قد أفلح من زكاه»: کسی که پاکی جوید، رستگار می شود. باید از سیاق عبارات و قرائن نحوی و حتی سیاق موقعیت و مضمون، بفهمیم که منظور گوینده، زمان حال، ماضی مطلق، ماضی نقلی، ماضی بعید(با واو حالیه)، مضارع ساده یا التزامی است. (احراری، ۱۳۸۹: ۶۲-۶۱)

۲- اتیمولوژی و فیلولوژی، بررسی و شناخت ریشه، تبار و سرگذشت واژگان است. (همان: ۶۳)

۳- سیاق ارتباط نزدیکی با قواعد تناسب، توالی و تناظر دارد این قاعده، در ترجمه آیه ی مورد نظر در سوره الرحمن «وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَانِ» به سبب تناسب و سازگاری بیشتر بین گیاه و درخت تا ستاره و درخت، گزینه نخست را مرجح می سازد به لحاظ دلالت تصویری نیز حالت خمیدگی شاخه های درختان و ساقه ی بوته ها، شبیه سجده است. قاعده تشخیص که به معنای جان بخشیدن به اشیاء و یکی از فنون بدیع به شمار می آید، نیز مؤید گزینه نخست خواهد بود. (همان: ۶۶)

۴- زمینه شناسی: مفسر قبل از هر چیز باید به زندگی و روزگار «ظهور نص» به مثابه طبیعت (کاربرد) و فطرت الفاظ توجه کند از روزگاری که آیات قرآن نازل شده است موقعیت و شرایط ظهور و نحوه کاربرد آیات مورد توجه بوده است. با بررسی سایر آیات قرآن و مقایسه آنها با کتاب های ادبی و دانش نامه های کهن، معنای واژه نجم و آیه مورد نظر را می توان آشکارتر ساخت مزروقی اصفهانی. (د۴۲۱ق). در کتاب «الأزمنة و الأمكنة» که از کتاب های مهم طبیعت شناسی اوایل قرن پنجم هجری است در بیان داستان ابراهیم در آیه فنظرة نظرة فی النجوم [۸۸/۳۷] لغت نجم را به معنای گیاهی که از زمین می روید آورده است. (همان: ۶۹)